

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
XX

Neşir Heyeti — Editorial Board

Halil İNALCIK — Nejat GÖYÜNÇ

Heath W. LOWRY — İsmail ERÜNSAL

Klaus KREISER — A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XX

İstanbul - 2000

Sahibi : **ENDERUN KİTABEVİ** adına İsmail **ÖZDOĞAN**

Tel : + 90 212 528 63 18 Fax :++ 90 212 528 63 17

Yazı İşleri Sorumlusu : **Nejat GÖYÜNÇ**

Tel : + 90 216 333 91 16

Basıldığı Yer : **KİTAP MATBAACILIK San. ve Tic. Ltd. Şti.**

Tel : + 90 212 567 48 84

Cilt : **FATİH MÜCELLİT Matbaacılık ve Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.**

Tel : + 90 501 28 23 - 612 86 71

Yazışma Adresi: **ENDERUN KİTABEVİ**, Büyük Reşitpaşa Cad.

Yümni İş Merkezi 22/46 Beyazıt - İstanbul

TRABZON'DA "GAYRİ RESMÎ NİKÂH"IN DOĞURDUĞU PROBLEMLER VE BOŞANMA DAVALARI (1830-1844)

Abdullah SAYDAM

Toplum hayatının temdli olması itibarıyla ailenin kuruluşuna ve devamına İslâm, dolayısıyla Osmanlı hukuk sisteminde büyük önem verildiği bilinmektedir. Ailenin kuruluşu; evlenecek olan kız ve erkeğin kendi hür iradeleri ve büyüklerin onayıyla gerçekleşmekteydi. Yörelere gelenekleri doğrultusunda kız, ailesinden istenir; taraflar razı olduktan sonra yüzük takma, nişan, ve nikâh gibi işlemler tatbik edilirdi¹. Hukuk bakımından ailenin teşkili ile ilgili mükellefiyetler çok teferruatlı, merasim ve masraflara ihtiyaç gösteren nitelikte değildir. Bu tür konular tamamıyla mahallî geleneklere terk edilmişti. Dolayısıyla her bölgedeki uygulamalarda az ya da çok farklılıklar olmaktadır.

Buna karşılık şer'î hukukun belirlediği kurallar, bütün ülkedeki Müslümanlar nezdinde aynı standartlara bağlı olarak uygulanmaktaydı. Teorik olarak İslâm hukukunda nikâhın sahih olabilmesi için evlenecek tarafların hür iradeleri ile rıza göstermeleri, belirli bir mehrin tespiti, iki kişinin şahitliği, nikâha mani bir halin olmaması gibi şartların gerçekleşmesi gerekmektedir². Bu işlem için

¹ Osmanlı Devleti'nin son zamanlarındaki usuller hakkında bkz. Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri - Toplum Hayatı*, Haz.: K. Arısan, D. Arısan Günay, İstanbul, 1995, s.106-134. Türk ailesinin çeşitli yönleri ile ilgili olarak yapılan bazı araştırmalar için bkz. Ed.: Kemal Çiçek, Cem Oğuz, "Osmanlı Ailesi", *Osmanlı*, V.Cilt, Ankara, 1999, s.371-503; Ed.: Hakkı Dursun Yıldız, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, 3 Cilt, Ankara, 1992; Ed.: D. Mehmet Doğan, *Türk Aile Ansiklopedisi*, 3 Cilt, Ankara, 1991; Dilâver Cebeci, *Tanzimat ve Türk Ailesi*, İstanbul, 1993.

² Fıkıh kitaplarında önemli bir bahis olarak yer alan nikâhın şartları, sıhhati, mehir, nikâhı fasit kılan haller, boşanma, nafaka gibi hususlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, II, İstanbul, (tarihsiz); *Ansiklopedik İslâm Fıkhı - Fetâvâyi Hindiyeye*, Ter.: Mustafa Efe, Haz.: İsmail

ayrıca özel bir törene ihtiyaç bulunmadığı gibi, mutlak surette bir devlet memurunun nikâh kıyması gibi bir zorunluluk da yoktur. Ancak evlilik bağı karı ve kocayı manevî olarak bağlamaktan öte maddî olarak pek çok hususta ortak kılmaktadır. Edinilen mal ve mülkün yanı sıra çocuklar üzerindeki hak sebebiyle, bu ciddî kurumun rast gele, yetkisiz insanların eline bırakılması da düşünülemez. Bu itibarla nikâh işlemi ancak yetkili kişilerce, meselâ şehir merkezlerinde mahkemece icra edilmekte ve nikâh işlemi şer'îye sicillerine kaydedilmekteydi. Kadıların tayin beratlarında nikâh kıymaya yetkili oldukları da özellikle belirtilmekteydi. Ayrıca kanunnamelerde her nikâh akdi için alınacak ücret de zikredilmekteydi ki, bu meblağ kadıların gelirleri arasında yer almaktaydı³. Köy ve benzeri küçük yerleşim birimlerinde de kadıların yetki verdiği imamlar tarafından nikâh kıyılmaktaydı. XIX. yüzyılın ilk yarısında muhtarlık teşkilâtı tesis edilinceye değin köy ve mahallenin resmî idarecisinin "imam" olması sebebiyle, onun tarafından kıyılan nikâh uhrevî bir nitelikten önce dünyevî bir icraat idi. Nikâhı kıyacak kişinin herhangi bir din adamı değil de, yetkili bir imam olması suretiyle, evlenecek tarafların haklarının hukukun garantişi altına alınması amaçlanmıştı.

Uygulamaya göre evlenecek kişiler mahkemeye bizzat giderek veya vekillerini göndererek ya da mahkeme görevlisini eve davet ederek, şahitler huzurunda, nikahlarının kıyılıp işin resmiyet kazanmasını sağlardı. Nikâh işlemi ile ilgili muhtemel ihtilafların önlenmesi için, taraflar nikâh kıymalarına engel olmadığına dair kadıdan bir belge veya izinname getirmekteydi⁴. Kadının izinname verebilmesi için de mahalle imam ve muhtarlarınca bir ilmühaber

Karakaya, II, Ankara, (tarihsiz), s.255-622; Mehmed Zihni, *Nimet-i İslâm, Münakehat ve Mufarakat*, Üçüncü Kısım, İstanbul, 1957.

³ Nitekim Tanzimat öncesinde kadılarca tahsil edilen nikâh resmi, zenginlerden 1 altın, fakirlerden 12 akçe, orta hallilerden ise bu iki miktar arasında bir şey idi. Ayrıca sipahiler de evlenenden "resm-i arus" adıyla belirli bir vergi alırlardı ki, miktarı Müslüman bakire için 60, dul için 30 akçe idi. Fakirlerden bu meblağın yarısı alınır. Halil Sahillioğlu, "Arûs Resmi", *DİA*, III, s.422-423. 1859 tarihli Şer'îye Mahkemeleri Nizamnamesi'ne göre mahkemeler, nikâh akidleri ile izinnamelerden belirli bir harç almaktaydılar. Cebeci, *Türk Ailesi*, s.121.

⁴ Kadıdan alınan izinname örneği: "Üyük karyesi imamı efendiye inha olunur ki: Karyeniz sâkinelerinden Fatma binti Mevlûd nâm bîkr-i bâliğanın mâni-yî şer'iyyesi yoğ ise tâlibi olan Ali bin Gence'ye lede'ş-şuhûd tesmiye-yi mehr ile akd u nikâh eyleyesiz ve's-selâm. Fî, 27 Rebiülahir 69." Muhiddin Tuş, Adnan Gürbüz, Ömer Demirel, "Osmanlı Ailesi ile İlgili Şer'îye Sicillerinden Seçilen Örnek Belgeler", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, III, Ankara, 1992, s.851.

hazırlanması icap etmekteydi⁵. Kadıdan izinsiz nikâh kıyılması yasaktı⁶ ve kayıt bulunmadığı hallerde taraflar açısından sıkıntı ortaya çıkmaktaydı⁷. Gerek Ebussuud Efendi'nin, gerekse İbn Kemal'in fetvalarında da bu husus açıkça ifade edilmektedir. Bilhassa XIX. yüzyılın sonlarına doğru nikâhın devlet gözetim ve denetiminde "resmî" olarak kıyılması konusuna daha fazla önem verilmiştir⁸. Nitekim 2 Eylül 1881 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'nde nikâhların şer'iyeye mahkemelerinden verilen izinnâme üzerine kıyılması ve nikâhı kıyacak olan imamın durumu, sekiz gün içerisinde bir ilmühaberle sicill-i nüfus memuruna bildirmesi emredilmekteydi⁹. 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesinde de nikâhın icrasından evvel ilan edilmesi, nikâh sırasında hakimın veya bunun özel izniyle yetkili kıldığı naibin hazır bulunarak akidnameyi tanzim ve tescil etmesi ilkeleri yer almaktadır¹⁰.

⁵ İlmühaber örneği: "Bâdî ilm u haberimiz budur ki, Karyemiz İnlüce karyesi sakinelereinden Aişe binti Hüseyin nâm bikr-i bâliğanın mâni-i şer'î ve nizamisi olmayub ve asâkir-i şahâne de nişanlusı bulunmadığından yine karyemiz ahalisinden Hüseyyin bin Mehmed nâm kimesneye akd u nikâh olunmak üzere lazım gelen izinnâmesinin itası hususunda işbu ilm u haberimiz canib-i şer'e bi't-tanzim takdim kılındı (Tarihsiz). Mühürler: İmam-ı der karye-i İnlüce, Muhtar-ı evvel der karye-i İnlüce, Muhtar-ı sâni der karye-i İnlüce." Tuş, Gürbüz, Demirel, "Şer'iyeye Sicillerinden Seçilen Örnek Belgeler", s.849.

⁶ Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi gibi bazı âlimler kadı izni olmaksızın kıyılan nikâhı caiz görmekteydiler. Esra Yakut, "Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin 'Fetavâ-yi Ali Efendi' Adlı Fetvâ Mecmuasına Göre Osmanlı Toplumunda Aile Kurumunun Oluşması ve Dağılımı", *OTAM*, 7(1996), s.290.

⁷ Meselâ Konya'da böyle bir hadise subaşı tarafından nikahsız yaşama gibi değerlendirilerek kadıya intikal ettirilmiştir. İlber Ortaylı, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları*, 1(1980), s.37 (Konya Şer'iyeye Sicili, no. 5, 79/5'den naklen).

⁸ Nikâh ile ilgili kayıtların şer'iyeye sicillerine mutlak surette kaydedilmesi, bilhassa II. Mahmud döneminden itibaren zorunlu uygulama haline gelmeye başlamıştır. Bazen kadınlar nikâh kaydı yaptırmayan kocalarını buna mecbur etmek için, nikâh inkâr etmişler, bunun üzerine erkek de şahitlerle durumu ispatlama yoluna gidince, neticede sicile kaydın yapılması söz konusu olmaktadır. İlber Ortaylı, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, s.457.

⁹ Daha geniş bilgi için bkz. M. Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akidleri", *Osmanlı Araştırmaları*, III (1982) s.1-12; Aynı yazar, Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihî Tekâmülü", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, s.434-455.

¹⁰ "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, III, s.1127. Bu kararnamenin gerekçesinde iki şahit huzurunda ve tarafların rızası ile yapılan nikâh sahih ise de yetkili memur huzurunda bir akidname hazırlanmasıyla kıyılacak nikâhın pek çok yolsuzlukları bertaraf edeceği kayıtlıdır. s.1144.

Fakihler tarafından kadı gözetim ve denetimi altında nikâhın kısılması tavsiye edilmekle birlikte, fıkıh kitaplarında böyle bir yola başvurulmadan kısılan nikâhlar da caiz görülmektedir. Evlilik gibi ciddî bir kurumun devletin hukukî denetimi altında bulundurulması, şüphesiz pek çok problemin ve müşkülâtın ortaya çıkmasını daha başından engelleyebilirdi. Bilhassa kadının mağduriyetinin çok kolay gerçekleştiği toplumlarda yargı denetimi sağlam bir güvenceyi oluşturmaktadır. Halbuki evlenecek olanların kadılarından bir izinname alması veya nikâhın resmî görevliler nezdinde gerçekleştirilmesi, köyün şehre uzaklığı, harç ve vergi ödeme gibi malî mükellefiyetlerden ötürü kişilere zor gelebilmekteydi. Çoğu zaman kolay ve pratik olduğu için, üstelik de caiz olduğundan dolayı "gayri resmî nikâh"a meyledenlerin sayısı artabilmekteydi. "Gayri resmî nikâh"tan kastımız devlet kontrolü dışında yapılan evlilik akdidir. Şer'îye sicilleri üzerindeki incelemelerden anladığımız kadarıyla, bilhassa şehir merkezine uzak yerlerde veya yaşı küçük olan çocukların evlendirilmesi söz konusu olduğunda, aile içinde nikâh akdinin gerçekleştirildiği, bilahare muhtemelen mahkemenin de durumdan haberdar ettirildiği anlaşılmaktadır. Ancak bunun dahi yapılmadığı misâllere sık sık rastlanmaktadır ki, bu yüzden pek çok "nikâh davaları" sonradan mahkemelere intikal etmekteydi. Nikâh ile ilgili ihtilafların genel olarak izinname alınmaması, evlilik cüzdanı tarzında kimlik kaydının tutulamaması, beşik kertmesi tarzındaki âdetlerin rağbet görmesi gibi uygulamalardan çoğunlukla kaynakladığı anlaşılmaktadır.

İşte bu çalışmada Osmanlı aile hayatında önemli bir problem oluşturan nikâh davalarında görülen ihtilafların neler oldukları, bunların ortaya çıkış sebepleri, mahkemelerin konuya nasıl yaklaştıkları gibi hususlar, Trabzon merkez kazası çerçevesinde incelenmektedir. Doğrudan nikâh davaları ile ilgili olmamakla birlikte ailelerin zaman zaman başvurdukları boşanma konularını da araştırmanın kapsamına dahil ettik. Böylelikle aileyi yıkan iki önemli problem hakkında aydınlatıcı bilgilerin tespitine çalıştık. Zaman bakımından çalışmamızı, Osmanlı toplumunda çok yönlü değişimin başladığı yıllar olan Tanzimat devrinin hemen öncesine ve sonrasına denk gelecek şekilde sınırlandırdık. Faydalandığımız kaynakların esasını Trabzon merkez kazasına ait toplam on şer'îye sicili oluşturmaktadır¹¹.

¹¹ TŞS, 1958-1966 arası. Giresun Şer'îye Sicili, 1417. Bu son sicil 1837-1840 yıllarına ait bazı davaların yer aldığı Trabzon mahkemesine ait bir sicil defteri olup her nasılsa tasniflerde Giresun sicillerine dahil edilmiştir. Sicilin kapsadığı konularla ilgili olarak bkz.

İncelediğimiz şer'îye sicillerinde nikâh davası olarak niteleyebileceğimiz 18 ihtilaf yer almaktadır. İhtilafların sebepleri oldukça çeşitlidir. Bununla birlikte çoğunluk küçük yaşta evlendirilen çocukların bulûğa erdikten sonra kıyılan nikâha itiraz etmeleri ve kadı marifetiyle nikâh feshini talep etmeleri ile ilgilidir. İslâm hukukuna göre küçük yaştaki çocukların nikâhları velilerinin izniyle gerçekleştirilebilir¹². Çocuk bulûğa erdikten sonra düğünleri yapılır. Küçük yaşta evlendirilen çocuğun evliliğine izin veren babası veya dedesi (babasının babası) ise bu nikâhın feshi için kadıya başvurması mümkün değildir. Yalnız babanın sarhoşluğu gibi haller istisnadır. Şayet küçüklerin velisi babası veya dedesi değilse, bunlar bulûğa erdikten hemen sonra nikâhın feshini isteyebilirler. Bu konuda zaman geçirilmesi uygun değildir. Nikâhtan haberi olmayan çocuk, bulûğdan sonra kendisinin nikâhlandığını her ne zaman öğrense fesih davası açabilmektedir¹³.

Türkler arasında "beşik kertmesi" diye nitelendirilen küçük yaştaki çocukların birbirleriyle nikâhlandırılmaları uygulaması zaman zaman başvuru alan bir âdettir¹⁴. Geleneğe göre hemen hemen aynı tarihlerde doğan akraba, arkadaş veya komşu çocukları, babalarının velayetleri sebebiyle şahitler huzurunda nikâhlandırılıyorlardı. Evlenme çağına geldiklerinde düğünleri yapılır, öylece büyükler tarafından alınan karara küçüklerin uyması sağlanırdı. Bu geleneğin uygulanmasında belirli bir yaş sınırı yoktu. Çocukların bulûğ öncesindeki

Oktay Karaman, "Şer'îye Sicillerinin Önemi ve Hicrî 1253-1256 (M. 1837-1840) Tarihli Trabzon Şer'îye Sicili Defteri", Trabzon Tarihi Sempozyumu, Trabzon, 1999, s.395-400 (Bu vesile ile söz konusu defterin tamamının fotokopisini göndermek nezaketinde bulunan değerli meslektaşına teşekkür ederim.)

¹² *Fetâvâyi Hindiyîye*, II, s.257.

¹³ *Fetâvâyi Hindiyîye*, II, s.312. "Veli, baba yahut büyük baba olmadığına göre, vev ki, valide yahut hakim olsun, o nikâh esasen sahih olmayıp eğer akid mehri misil ile ve küf'üne vaki olur ise sahih ve lakin sagir ve sagire için, -bülüğa erdiğinde- hakime nikâhı fesh ettirmek, muhayyerliği sabit olur." Mehmed Zihni, *Nimet-i İslâm*, Üçüncü Kısım, s.35.

¹⁴ Osmanlı saray geleneğinde padişahın kızkardeşlerini, kızlarını veya yeğenlerini henüz küçük yaşta iken çeşitli devlet adamlarına veya onların oğullarına nişanlaması uygulamasının varlığını hatırlayalım. Sultan itifat etmek istediği birini damat namzedi edinmekte, bazen de gazaba uğrayan devlet adamından alınarak başkasına nişanlanmaktaydı. Nitekim çoğu zaman kız gerçek anlamda evlenme çağına gelinceye kadar birkaç defa nişanlanabilmekteydi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara, 1988, s.160. Bu âdetin beşik kertmesi ile ilişkisi şüphesiz bulunmamaktadır, fakat ortaya çıkış sebebinin birbirine paralel olduğu muhakkaktır ki, temeli sevilen biriyle akrabalık kurma isteğine dayanmaktadır.

yaşlarının herhangi bir döneminde âdetin tatbik edilebildiği görülmektedir. Verilen söze uyulması beklentisi sebebiyle evlenme çağına gelen çocukların babalarının ya da büyüklerinin istedikleri doğrultuda evlilik yapmaları umulmakla birlikte; zamanla ailelerin fikir değiştirmeleri, gençlerin birbirlerini beğenmemeleri veya başkalarını beğenmeleri, başka yerlere göç etme gibi sebeplerle ihtilafların meydana geldiği görülmektedir.

Nitekim davalardan birinde nikâhlanan iki küçük çocuktan söz edilmektedir. Ancak kızın annesi nikâhı reddetmektedir. Kayıtlara göre Holamana köyünden Ömer bin Ahmed, aynı köyden Rukiye binti Mustafa adlı küçük kızın annesi Fatma binti Hüseyin adlı kadından davacı olmuştur. Dava konusu muhtemelen bir beşik kertmesi iddiası ve bunun reddi ile ilgilidir. Ömer bin Ahmed'in iddiasına göre, oğlu Mehmed küçük yaşta iken velisi sıfatıyla Rukiye adlı kızı şahitler huzurunda 9.000 akçe mehr-i müeccel ile oğluna nikâhlanmış olup halen nikâhı altındadır. Ancak Rukiye'nin annesi bu nikâhı inkâr etmektedir. Mahkeme, Ömer'in davasını ispatlayıcı deliller getirmesini talep ettiğinde söz konusu nikâh akdini ispatlayamadığından iddiası reddedilmiş ve Rukiye'ye şer'an müdahale edemeyeceğine karar verilmiştir¹⁵.

Esasında evlenecek kız veya erkekten biri, yıllar önce verilmiş olan söze sadık kalmaya gerek duymadığı takdirde "beşik kertmesi"nin hukukî bakımdan bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Dolayısıyla beşik kertmesinin yaptırım gücü hukukî olmaktan ziyade ananevî idi. Zira bulûğa erdikten sonra bir gencin yapılan nikâhı, bilhassa babası ve dedesi tarafından kabul edilmiş değil ise, reddetmesi her zaman mümkündü. Burada davalı kızın annesi olduğuna göre, belki de müteveffa baba tarafından verilen bir söz ya da kıyılan nikâh söz konusudur. Mahkemede ispat keyfiyeti yerine gelmediğine göre gerçekte böyle bir nikâh hiç mevcut değil miydi? Davacının durup dururken komşusunun kızının kendi oğlunun nikâhlısı olduğunu iddia etmesini pek mantıklı bulamayacağımıza göre, tahminen pek öyle şahitler huzurunda yapılmayan bir "söz kesme"den de bahsedilebilir.

Bir başka davaya bakalım. Yomra nahiyesine bağlı Dikne köyünden Miniş binti Mehmed bin Kel Ali adlı bir kadın, amcazadesi Ali bin Mahmud bin Kel Ali adlı şahıs hakkında dava açmıştır. Kayıtlardan anlaşıldığına göre mahkeme davacı Miniş'in fizikî yapısını dikkate alarak bulûğa ermiş olduğuna karar

¹⁵ TŞS, 1962, 51/b (25 Cemaziyevvel 1248).

vermiştir. Miniş'i vekili sıfatıyla süt kardeşi Molla Salih bin Mustafa'nın temsil ettiği mahkemede davacının amcası Mahmud da hazır bulunmuştur. Dava konusu şöyledir: Mahmud, çocukluk çağında iken oğlu Ali ile yeğeni Miniş'i birbirlerine nikâhlanmıştır. Kendisi hukuken her ikisinin de velisi olduğundan velâyeten bu kararı vermiştir. Ancak durumu öğrenen Miniş, sürekli olarak "bulûğa erdikten sonra nikâhı feshetmek düşüncesinde olduğunu" söylemiştir. Nihayet dava tarihinden yedi gün önce aynı köyde bulunan Seydioğlu hânesinde bâliğa olarak¹⁶ nefisini ihtiyar ettiğinden söz konusu akdin feshini istemektedir. Kadı tarafından sorulan soru üzerine Ali şöyle cevap vermiştir: "İki tarafın velisi olan babam Mahmud, çocukluğumuzda bizi nikâhlanmış olup Miniş de bunu ikrar etmiştir, lakin Miniş'in bâliğa olduktan sonra nefisini ihtiyar eylediğinden haberim yoktur." Bunun üzerine şahitlerin ifadesine başvuran mahkeme aynı köyden iki kişinin "Miniş'in henüz bulûğa erdiği" yolunda şahitlik yapmaları üzerine, Miniş mahkemeye çağrılarak bulûğu sırasında ayrılmayı seçip belirtilen nikâha razı olmadığından, nikâhın feshiyle kendisinin serbest olduğuna karar verilmiş ve bu doğrultuda bir belge de kendisine teslim edilmiştir¹⁷.

Küçük yaşta nikâh kıyılması iddiası üzerine açılan diğer bir dava da şöyle cereyan etmiştir: Kadioğlu Osman adlı şahıs mahkemeye müracaat ederek nikâhlısının zorla alı konduğundan şikayetçi olmuştur. Davacının iddiasına göre; kendileri çocukluk çağında iken babası, 100 kuruş mehr-i müeccel ile Komara köyünden Kadioğlu Ahmed adlı şahsın kızı Nefise'yi kendisine nikâhlanmıştır. Ancak durum böyle iken yine Komara köyünden Kürtoğlu Ahmed, Munzur oğlu Osman adlı kimse ile birlikte hareket ederek Nefise'yi kaçırıp kendisiyle zorla evlenmiştir. Yapılan duruşmada Nefise ile Ahmed, Osman'ın bahsettiği eski nikâh iddiasını reddetmişlerdir. Ahmed, Nefise'nin dört gün önce kendi rızasıyla evine gelip onunla evlenmek istediğini bildirdiğini, kendisinin de şahitler huzurunda 150 kuruş mehr-i müeccel ile nikâh kıydırdığını söylemiştir. Nefise de Ahmed'i tasdik etmiştir. Kadı, Osman'dan davasını ispat için delil istediğinde "Bu hususta şahidim yoktur, Nefise nikâhlım ise de kendisini boşadım" şeklinde cevap verince, ispatsız

¹⁶ Kız çocuğunun bulûğunun belirtisi hayız görmesidir.

¹⁷ TŞS, 1965, 15/a (25 Zilhicce 1259).

nikâh davasından men edilerek Nefise ile Kürt oğlu Ahmed'in evliliğine karar verilmiştir¹⁸.

İlginç bir dava da Sürmene kazasından Muçuloğlu Bayram bin Hacı Ali adlı kimse tarafından mahkemeye intikal ettirilmiştir. Davalı ise tahminen on üç yaşlarında olan Hasan bin Paşa oğlu Ömer adlı çocuğu temsilen amcazadesi ve vasisi olan Çebreliloğlu Hasan Ağa bin Osman Ağa'dır. Bayram'ın iddiasına göre Sürmene kazasından Ayşe binti Zadeoğlu Mehmed adlı bakire kendi nikâhlısı iken Hasan Ağa, "Ayşe vasisi bulunduğum Hasan adlı küçük çocuğun nikâhlısıdır" diye devamlı müdahalede bulunmaktadır. Ancak Hasan Ağa verdiği cevapta "Ayşe, Hasan'ın nikâhlısı değildir ve buna dair söz söylenmedi" demiştir. Bunun üzerine mahkemede, sözleri henüz muteber değil ise de ihtiyaten Hasan adlı küçük çocuğa da konu sorulmuştur. O da amcazadesi ile aynı doğrultuda cevap vererek "Ayşe'nin kendi nikâhlısı olmadığını ve davasının dahi bulunmadığını" belirtmiştir. Neticede Ayşe'nin kendi rızasıyla Bayram'la evlenmesinde bir engel bulunmadığı kararlaştırılmıştır¹⁹. Bu ifadeden Ayşe'nin de henüz küçük yaşlarda, muhtemelen 13-14 yaşlarında olduğu anlaşılmaktadır. Acaba yine bir beşik kertmesi iddiası ile mi karşı karşıyayız? Davalı taraf ispatlayamayacağını anladığı için sonradan davadan vazgeçmiş olabilir mi? Halk arasında tepki gören sözden caymanın hukuken geçersiz olması gibi bir durum söz konusu mudur? Yoksa aslında bir söz verme hadisesi olmadığı halde husumetten kaynaklanan bir tehdit mi mevcut idi? Ne yazık ki kayıtlardan bunu anlamak mümkün olamamaktadır. Ancak böyle davaların da bulunması akla bu ihtimali de getirmektedir.

Bütün bu dava kayıtlarından çıkan sonuç, beşik kertmesi veya çok küçük yaşta çocuk evlendirme geleneğinin, yaygınlık ölçüsünü tespit edemediysek de, Trabzon'da yabana atılmayacak derecede sosyal bir olgu olduğu ve önemli ölçüde problemlere sebebiyet verdiği hususudur. İncelediğimiz dönemden daha eski tarihli sicillerde de böyle davalara rastlanması bu kanaatimizi doğrulamaktadır²⁰.

¹⁸ TŞS, 1965, 15/a-b (27 Zilhicce 1259).

¹⁹ TŞS, 1965, 21/a (13 Safer 1260).

²⁰ Meselâ 29 Recep 1212 (18 Ocak 1798) tarihine ait bir dava kaydında şöyle denilmektedir: Yomra nahiyesine bağlı Varvara köyünden Sani oğlu Hasan bin İsmail, Fatma binti Mehmed hakkında nikâhlısı olduğu gerekçesiyle davacı olmuştur. İddiaya göre davacının babası İsmail ile davalının annesi Ayşe binti Mehmed, bunlar henüz çocukken velâyeten

Bazı beşik kertmesi olayları ile ilgili davalar açılırken, tarih önceliği olan nikâhın sahih olduğu, bir nikâh mevcut iken diğerinin kıyılamayacağı noktasından hareket edilerek mahkemeye başvurulduğu anlaşılmaktadır. Meselâ Yomra nahiyesine bağlı Zemliha köyü ahalisinden Molla Hamza oğlu Ahmed bin Hasan adlı şahsın mahkemeye intikal ettirdiği dava bu türden bir gerekçeyi yansıtmaktadır. Davanın muhatabı da aynı köyden Ana oğlu Mehmed bin İbrahim'in bâliğa kızı Hafize hanım ile kocası İbrahim bin Halil oğlu Ahmed'dir. Duruşmada kızın babası Mehmed de hazır olmuştur. Davacı Ahmed'in iddiasına göre; bundan on bir sene önce Hafize'nin babası Mehmed ile kendisi çocukların velileri olmak dolayısıyla bunları birbirlerine nikâhlanmışlar. Böylece Hafize, Ahmed'in oğlu Hasan'ın nikâhlısı olmuştur. Ancak şimdi Hafize, İbrahim'le evlenmiştir. Birinci nikâh varken ikincisi fasit olacağından hareketle, davacı ikinci nikâhın geçersiz sayılmasını istemektedir. Kadı tarafından durum sorulduğunda Hafize ile İbrahim belirtilen nikâhı inkâr ederek birbirleriyle gönül rızasıyla nikâh akdettiklerini ifade etmişlerdir. Bunun üzerine kadı Ahmed'den iddiasını ispatlamasını istemiştir. Ancak ispat keyfiyetinin davacı tarafından yerine getirilememesinden dolayı, mahkemece "Hafize'nin eski tarihli nikâh iddiasıyla o sırada henüz küçük yaşta bulunan Hasan'ın nikâhlısı olmadığına, Hafize ile İbrahim'in evliliğinin sahih olduğuna, Ahmed'in delil olmaksızın dava açmaktan men edilmesine" karar verilmiştir²¹. Kızın evlenmesine, oğlanın ise henüz "sagir" olmasına bakılırsa bebeklik çağında yapılan bir nikâh iddiasına dayanılarak dava açılmıştır. Kızdan bâliğa diye söz edilmesi, muhtemelen 11-12 yaşlarında olmasından dolayı idi. Çünkü davacının ilk nikâh iddiası 11 yıl öncesine dayanmaktadır. Davacının iddiası "eski tarihli bir nikâh devam ederken sonraki tarihte yapılan nikâhın geçersiz olduğu" hususuna dayanmaktadır. Hukuken böyle olmakla birlikte, burada davacı "tarih önceliği olan nikâh"ı ispatlayamamıştır.

Bir kadının üzerinde nikâh varken tekrar nikâh kıydırması hukuken mümkün olmamakla birlikte bu tür iddialar, hatta gerçekten böyle olan durumlarla da karşılaşmaktayız. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi bazı erken

nikâhlarını kıymışlar, şimdi ise inkâr etmektedirler. Mahkeme davacıdan iddiasını ispatlamasını istediği sırada taraflar arasında uzlaşma sağlanmıştır. Neticede Fatma'nın mehr-i muaccelden ferageti üzerine, Hasan kendisini hul' ve Fatma da bunu kabul etmiş, tarafların birbirlerine verdikleri hediyeler iade edilerek, sonuca dair bir yazı Fatma'ya teslim edilmiştir. TŞS, 1947, 17/b.

²¹ TŞS, 1965, 20/a (7 Safer 1260).

tarihli nikâh iddiaları çocukluk dönemlerine ait ise de, normal nikâh işlemi kapsamında olanlar da bulunmaktadır. Elimizdeki kayıtlarda bununla ilgili şöyle bir dava kaydı bulunmaktadır. Mahmud ve karısı Tevhide binti Abdullah adlı kişiler, Taşçıoğlu Süleyman adlı birinden davacı olmuşlardır. Mahmud'un iddiasına göre; kendisi ile Tevhide bundan bir süre önce kendi rızalarıyla evlenmişler. Fakat daha sonra Süleyman, 'Tevhide önceden benim nikâhlımdı' diye Rize mahkemesine başvurarak kendisinin Tevhide ile nikâhlı olduğunu, ileri sürerek dava açmıştır. Rize mahkemesindeki duruşmada Süleyman ilk nikâh akdini ispatladığından mahkeme Tevhide ile Mahmud'un nikâhını feshetmiştir. Bunun üzerine Mahmud ile karısı Trabzon mahkemesine başvurmuşlardır. Yalnız bu sefer bir yerel mahkemenin kararını temyiz gibi önemli bir hukukî işlem söz konusudur. Davacılar Rize'deki mahkemede Tevhide'nin kendisi ya da bir vekili bulunmadığından yeniden duruşma yapılmasını istemektedirler. Buna karşılık Süleyman verdiği cevapta; "Tevhide'nin vekil olarak amcazadesi Ali bin Durmuş adlı kimse mahkemede hazır olduğu halde hüküm verildi" demiştir. Kadı bu iddiasını ispatlamasını Süleyman'dan talep ettiğinde, Menteş oğlu Hasan bin Mehmed ve İslâm oğlu Ali bin Şerif adlı kişiler mahkemeye çağırılmışlardır. Şahitler verdikleri ifadelerde; "söz konusu nikâh davasında, Tevhide tarafından Ali'nin vekil olarak tayin edildiğine ve Rize mahkemesinde hazır olduğuna" şahitlik yapmışlardır. Bunun üzerine Trabzon mahkemesi, Rize mahkemesinin verdiği hükmün sahîh olduğuna karar vererek Mahmud'u belirtilen davadan el çektirmiştir²².

Böylece sonraki tarihli nikâh geçersiz sayılarak mahkeme kararıyla karı-koca birbirinden ayrılmışlardır²³. Bundan sonra bazı sorular ister istemez akla gelmektedir. Birincisi Tevhide önceki nikâhı dururken niçin ikinci bir nikâha başvurmuştur? Şayet eski kocasından ayrılıp yeniden evlenmek istiyorsa bunu boşanmayı isteyerek sağlayabilirdi. Üstelik davacılar Rize mahkemesinin verdiği karara rağmen, mahkeme kararının geçersiz sayılması gibi daha zor olan bir yolu niçin seçiyorlar? Öte yandan belirli bir süre hukuken geçersiz bir nikâh ile yaşayan karı-koca durumuna düşülmesinin doğurduğu sakıncalar da ortaya çıkmıştır. Zira bu durumda caiz olmayan bir nikâh işlemi ile karı-koca

²² TŞS, 1965, 16/b (27 Zilhicce 1259).

²³ "Vekil, müvekkilini nikâhlaşa; nikâhladığı kadın da, başkasının karısı olsa veya iddet altında bulunsa; vekil, bu hali bilsin veya bilmesin; müvekkil bu halleri bilmeden kadına cimâ etse; bunların araları ayrılır." *Fetâvâyi Hindiyeye*, II, s.344.

hayatı yaşamışlardır, yani zina suçu işlemişlerdir. Erkeğin bundan haberi yoksa dahi, en azından kadın için böyle bir fiilin varlığında söz edilebilir. Bu durumda yeni bir dava açılıp suçlunun had cezası ile olmasa dahi tazir cezası ile cezalandırılması icap etmektedir²⁴. Bir erkeğin kendisini bırakıp giden nikâhli karısını kolay kolay affedemeyeceğini tahmin etmek, hele o devir sosyal yapısı içerisinde, güç değil. Hatta affetmenin ötesinde müthiş bir kin ve nefret duyacağına şüphe yoktur. Bu durumda ilk koca (Mahmud) mahkemeyi kazandıktan sonra karısı Tevhide'yi alıp eve mi getirmiştir? Komşular, akrabalar, hatta belki çocukları buna nasıl tepki göstermişlerdir? Yoksa Mahmud'un amacı, özellikle Tevhide'yi geçersiz bir nikâha dayanarak zina isnadı ile ta'zir cezasına mı çarptırmayı hedeflemiştir? Bu son ihtimal akla daha yakın görünmektedir.

Aynı doğrultuda biraz daha karışık bir dava Gümüşhane kazasından Trabzon mahkemesine intikal ettirilmiştir. Gümüşhane'ye bağlı Sarıkaz köyünden Osman bin Hurşid adlı şahıs, aynı kazaya bağlı Tımarova köyünden Ayşe binti Veli ile kocası Mahmud bin Memiş haklarında dava açmıştır. Davacının iddiasına göre Ayşe, bundan bir buçuk sene önce kendisiyle nikâhlanmak üzere amcasının oğlu Hasan'ı vekil tayin etmiş ve ikisi arasında 30.000 akçe mehr-i müeccel ile şahitler huzurunda nikâh kıyılmıştır. Nikâh sırasında davacının vekili ise babası Hurşid Ağa'dır. Durum böyle iken Ayşe, bilahare Mahmud'la evlenmiştir. Kendisi nikâhli iken yeniden nikâh kıydırdığından ikinci nikahın feshedilmesi icap etmektedir. Davacının söylediklerini Ayşe de tasdik ederek, ikinci nikahı annesinin haber vermesiyle öğrendiğini belirterek ayrılmalarına karar verilmesini ve Osman'la evlendirilmesini, yani ilk nikâhın geçerli sayılmasını istemiştir. Burada akla şu soru gelmektedir: Mademki Ayşe Osman'ı istiyordu da Mahmud ile nikâha niçin razı olmuştur? Maalesef Ayşe'nin böyle bir soruya ne cevap verdiği mahkeme kayıtlarında yer almamaktadır²⁵. Mah-

²⁴ "Fasid akid duhulu intaç etmiş ise, o duhul helâl olmamak, ve taziri mucib olmak ile beraber, nikâhın vukuu şüphesine mebni had -ki dünyevî ukubatı şer'iyededir- ondan sakit, ve mezkur vech üzere, mehir ve iddet lazım vve gebelik vukuunda neseb sabit olur." Mehmed Zihni, *Nimet-i İslâm*, s.54. Burada had cezasını gerektiren bir suçun, şüphe sebebiyle ta'zir cezasına dönüştürüldüğünü görmekteyiz. Bu tür cezaların infaz edilmesi halinde geriye dönüş mümkün değildir. Bundan dolayı bir hadiste "İmkân buldukça şüphelerle had cezalarını düşürünüz" denilmektedir. Abdülaziz Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İstanbul, 1986, s.129. Yukarıda geçen "Nikâhın vukuu şüphesine mebni..." şeklindeki ifadeyi böyle değerlendirmek icap etmektedir.

²⁵ Osmanlı hukukçuları mahkeme sicillerinin doğru olarak tutulabilmesi işine büyük önem vermişler, hatta bu konu başlı başına bir öğretim meselesi sayılarak medreselerde

mud ise Ayşe'nin iddia olunan ilk nikahını tamamen inkâr etmiştir. Ona göre daha önce bu konuda Gümüşhane mahkemesinde bir dava açılmıştır. Oradaki davada kendisini Gümüşhane ahalisinden İbrahim Efendi, Osman'ı da babası Hurşid Ağa temsil etmiştir. Muhakeme sırasında bahsedilen nikâh ispatlanamamış, bunun üzerine mahkeme, bahsedilen nikâhın mevcut olmadığına karar verdiğiinden Ayşe, tamamen gönül rızasıyla kendisiyle evlenmiştir. Mahmud bu söylediklerini ispatlayan senedi de mahkemeye ibraz etmiştir. Konu hakkında, mahkemede hazır bulunan Gümüşhane Müftüsü Tahir Efendi ile Nüfus Nazırı Osman Ağa'nın ifadelerine başvurulduğunda; "Gerçekten bundan bir buçuk sene önce bahsedilen muhakeme sırasında Ayşe'nin vekili olan İbrahim Efendi nikâh-ı fuzuli davasını reddetmiş, Hurşid Ağa da davasını ispattan aciz kalmıştır. Böylece sözü edilen nikâhın reddi ile Ayşe'nin nefsinin kendi ihtiyarında olduğuna bizim yanımızda karar çıkmıştır. Biz bu hususa şahidiz" demişlerdir. Mahmud'un mahkemeye sunduğu senet de şahitlerin sözleriyle uyduğundan sonuçta Ayşe'nin, eskiden olduğu gibi, Mahmud'un nikâhlısı olduğuna karar verilmiştir. Ayrıca Osman'a da bundan sonra bu gibi ispatsız dava açmaması tembihlenmiştir.²⁶

Bu davanın sosyal hayat bakımından dikkat çekici özellikler taşıdığını görmekteyiz. Ayşe, Mahmud ile evlenmeden önce bir nikâh işleminin varlığından bahsetmiş, fakat bizzat Ayşe'nin vekili bunu reddetmiştir. Bunun üzerine de Mahmud kendisiyle evlenmiş olup elinde bunu resmîleştiren bir senet bulunmaktadır. Fakat aradan bir buçuk yıla yakın bir zaman geçtikten sonra, her nedense Ayşe de, Osman'la evlenebilmek için daha önceden başka bir nikâhın varlığını ortaya atmıştır. Aradan geçen zamana karşılık Osman'la Ayşe ilk nikâh iddiasıyla Mahmud'la olan evliliğe son vermek istemektedirler. Gümüşhane mahkemesinde bizzat Ayşe'nin vekili bir nikâhın varlığını kabul

"sakk-ı şer'i" adıyla dersler okutulmuş, tecrübeli kadılarca vakfiye, nafaka, miras, nikah, husumet gibi dava örnekleri yazılarak sicilin nasıl tutulması gerektiği genç kadı adaylarına gösterilmiştir. Meşhur sakk kitapları arasında Numan Efendi'nin *Tuhfetü's-Sakk*, Şânîzâde Ataullah Efendi'nin *Usûl-ü Sakk* adlı eserleri sayılabilir. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s.116 (not 3). Ülkenin dört bir yanında tutulan siciller arasında birlik sağlama bakımından çok yararlı olmakla birlikte bu yöntem; bazı kendine özgü nitelikleri olan davaların da standart ifadelerle yazılmasına yol açmıştır. Halbuki siciller Osmanlı şehir hayatının çok yönlü kaynakları olduğundan sicillerdeki standart ifadeler, bu çok yönlülüğün anlaşılmasını engellemektedir. Nitekim bu davada da standart ifadeler yüzünden, kanaatimizce çok ilginç olan bu davanın iç yüzünü tam olarak anlamakta güçlük çekmekteyiz.

²⁶ TŞS, 1965, 10/a-b (5 Safer 1256).

etmediğine göre zorla evlendirilen bir kızın davası ile mi karşı karşıyayız? Diğer taraftan eski bir nikâh varsa bu durumda Mahmud ile Ayşe'nin bir buçuk yıl süren "geçersiz nikâha dayalı yaşantısı" söz konusu olacaktır ki, böyle bir durumun ta'zir cezası gerektireceğini yukarıda belirtmiştik. Neticede Mahmud ile nikâh yapılmadan önce, Gümüşhane mahkemesinde eski tarihli bir nikâhın mevcudiyetinin ispatlanamaması ve Mahmud'la yapılan evliliğin kanunlara uygunluğu, Osman ile Ayşe'nin evlenmesini engellemiştir. Şüphesiz geçen zaman içerisinde nikâhlı olmalarına rağmen karı-koca hayatı yaşamadıkları ihtimalini de akılda tutmak gerekir. Yine mahkeme kayıtları standart ifadelerle yazılmamış olsaydı, belki de Ayşe ile Mahmud arasındaki evliliğin nasıl kararlaştırıldığını, Ayşe'nin buna tepki gösterip göstermediğini, Ayşe ile Osman arasındaki ilişkinin boyutlarının ne olduğunu öğrenmemiz mümkün olabilecekti.

Bir başka tarih önceliğiyle ilgili nikâh davası ise şöyledir: Kavkas kazasından Söğütağlı köyünden Molla oğlu Feyzi bin Hasan, aynı kazaya tâbi Yesrene(?) adlı köyden Beşir oğlu Halil bin Ahmed adlı kimseden davacı olmuştur. Mahkemede dava ile ilgili olarak aynı kazaya bağlı Tanile köyünden Mehru binti Hacı Osman adlı kadın da hazır olmuştur. Davacının iddiasına göre Haziran ayının 27. Perşembe gecesi (Dava tarihi 89 Ekim 1842'dir) saat iki sularında Tanile köyünde Mehru, babası Hacı Osman'ı ve kendisi de İmam Alemdar'ı vekil tayin ederek 5.500 akçe mehir ile nikâhları kıyılmıştır. Şimdi ise Beşir oğlu Halil, Mehru'yu iğfal ile "nikâhlıdır" demekte ve nefsi onla teslim etmesine engel olmaktadır. Bu iddiaya Halil şöyle cevap vermiştir: "Mehru, bundan 13 ay önce Ağustosun 10. gününde Tanile köyünde eski kocası Metuhı(?) İbrahim'in hanesinde ve şahitler huzurunda bilâ-vekil nefsi 25.500 akçe mehir ile bana nikâhladı" diyerek bu tarihin daha eski olduğunu ileri sürmüştür. Mehru da Halil'i tasdik etmiştir. Ancak Feyzi söz konusu nikâh akdini inkâr edince şahitlerin ifadesine dayanılarak Halil'in nikâhının tarih bakımından önceliğe sahip olduğuna karar verilmiş ve Feyzi akd-i nikâh davasından men edilmiştir²⁷. Bu davada da nikâh önceliği tespit edilmiştir. Ancak ikinci nikâh niye kıyılmıştır? Halil ve Mehru "ikinci nikâh yoktur" dememişlerdir. Birinci nikâh var ise Mehru nasıl ve niçin ikinci nikâha razı

²⁷ TŞS, 1959, 34/b (3 Ramazan 1258).

olmuştur? Yoksa kadın tarafı haksız yere mi böyle bir teşebbüste bulunmuştur? Dava metninden bunu anlamak mümkün olmamaktadır.

Bazı nikâh ihtilafları ise evlenecek kadının çoğu zaman vekil yoluyla nikâha iştirak etmesinin doğurduğu sakıncalardan kaynaklanmaktaydı. Bu uygulama iki yönden sakıncalar doğurmaktaydı: Birincisi evlenecek bayanın haberi olmaksızın, güya onun vekili, vasisi sıfatıyla hareket eden kişinin nikâha razı olması ve dolayısıyla evlenecek bayanın karşı çıkması; ikincisi de bizzat kadının önce nikâha razı iken sonradan cayması. Her iki tarzın da söz konusu olabildiğini gösteren davalar mevcuttur.

Meselâ Karlık köyünden Temel bin Kara Ali oğlu Ahmed adlı kimse, aynı köyden Hatice binti Şahin oğlu Mahmud'un bâliğa kızı aleyhine dava açmıştır. İddiaya göre; bundan dört ay önce Hatice'yi babası Mahmud, 15.000 akçe mehr-i müeccel ile Temel'e nikâhlanmış ve bilahare kızını da nikâhtan haberdar ettiğinde Hatice sükut etmek suretiyle dolaylı da olsa nikâhı kabul ettiği halde şimdi ise nefsinin Temel'e teslim etmemektedir. Hatice ise cevabında; bahsedilen haberin kendisine babası tarafından bildirildiği ve bunu sessizce karşıladığı yolundaki iddiayı reddetmiştir. Bunun üzerine Temel, Şahin oğlu Abdullah bin İbrahim ve Hatice'nin öz kardeşi Mahmud adlı kimselerin şahitlikleriyle; "nikâh kendisine haber verildiğinde sükut ettiğinden Hatice'nin Temel'in nikahlısı olduğuna" karar verilmiştir²⁸. "Sükutun ikrar" anlamı taşımasından dolayı bu yolda karar verilmiş olduğu anlaşılmaktadır²⁹.

Bir başka davada ise kerhen verilen evlilik onayının, nikâhın sıhhatine mani olmadığına karar verildiğini görmekteyiz. Davacı Ali bin Mehmed isimli şahıstır. Davalı ise Zeynep binti Ahmed Alemdar adlı bir bayandır. Davacı iddiasında bundan dört sene önce Zeynep henüz küçük çocuk iken velisi olan amcazadesi Göncü Ali adlı şahsın rızasıyla, kızı kendisinin halen küçük yaşta bulunan oğlu Osman'a nikâhladığını, iki sene geçtiğinde Zeynep'in bulûğa ermesi üzerine söz konusu nikâhı kabul ettiğini, şimdi ise dört kişi tarafından iğfal edilerek şuraya buraya firar edip evinde oturmadığını söylemiştir. Zeynep verdiği cevapta bahsedilen nikâhı bulûğa erdikten kabul ettiğini ikrar edip "ancak nikâha icazet verişim cebren vaki olduğundan bulûğa ermekle nikâhın

²⁸ TŞS, 1965, 18/a (17 Muharrem. 1260).

²⁹ Sükûtla karşılanan nikâh caizdir. *Fetâvâyi Hindiyeye*, II, s.318.

feshi için hakim huzuruna vardım" demiştir. Zeynep nikâhın feshini ikrâh iddiasına bağlamış ise de "kerhen icazet nikâhın sıhhatine engel değildir" diye muteber bir fıkıh kitabında kayıt bulunduğunu dikkate alan kadı; Zeynep'in Osman adlı küçük çocuğun nikâhlısı olduğuna karar vermiştir³⁰.

Öte yandan evlenecek kızın fikri alınmadan, hatta belki de onun tarafından bir vekil tayin edilmeden nikâh kıyılmış olabileceğini düşünmemize yol açan misâller de bulunmaktadır. Burada nikâhın kimin tarafından kıyıldığı belli değildir. Şayet mahkeme kontrolünde bir işlem olsaydı kızın vekilinin de şahitler huzurunda tespit edilmesi gerekmekteydi ki, böyle bir durumda itirazın söz konusu olamayacağı aşikârdır. Halbuki elimizde erkek kardeşinin vekillik yaptığı nikâh işlemini reddeden bir kadınla ilgili örnek bulunmaktadır. Dava kaydına göre Mustafa bin İsmail Bey oğlu Ahmed adlı kimse mahkemeye müracaat ederek nikâhlısı olduğunu ileri sürdüğü Ulve binti Hacıoğlu Osman adlı hatunun nefsinin kendisine teslim etmemesinden dolayı davacı olmuştur. İddiaya göre Ahmed'in babası Mustafa oğluna vekil olarak, Ulve'ye de kardeşi Ahmed vekil olarak beş bin akçe mehr-i müeccel ile nikâh kıyılmıştır. Ancak bilahare Ulve buna karşı çıkarak nefsinin Ahmed'e teslim etmemiştir. Ulve bu iddiaları reddedince davacı Ahmed'den iddiasını ispatlaması istenmiştir. Bunun üzerine Balioğlu İbrahim bin Osman ve Hacıoğlu Osman bin Bekir adlı kimselerin şahitlikleriyle söz konusu nikâhın ispatlanması üzerine Ulve'nin Ahmed'in nikâhlısı eşi olduğuna karar verilmiştir³¹. Burada da kızın isteği dışında yapılan bir nikâh işlemi ile karşı karşıyayız. Anlaşıldığı kadarıyla kızın kardeşi re'sen kendisini vekil göstererek nikâhın kıyılmasını sağlamıştır. Ulve böyle bir vekaleti vermiş ise daha sonra buna itiraz etmesi düşünülemez.

Bunun tersi olaylar da mevcuttur. Yani erkeğin haberi olmadan, rızası alınmadan ailesi tarafından beğenilen bir gelin adayı ile nikâhının vekaleten kıyılmasına da rastlanmaktadır. Nitekim Molla Siyah mahallesinden Ulve binti Memiş Reis adlı hatuna vekâleten validesi Kadın binti Ahmed adlı hatun, Kara Mustafa Reis oğlu Hüseyin aleyhine mahkemede dava açmıştır. İddiaya göre Hüseyin, Ulve'yi 300 kuruş mehir ile bundan 7-8 ay önce nikâh ettiği halde şimdi "nikâhlım değildir" diye inkâr etmektedir. Bu iddiaya Hüseyin'in verdiği cevap aile kararıyla kıyılan tipik bir nikâhın varlığına işaret etmektedir.

³⁰ TŞS, 1965, 14/a (19 Zilhicce 1259).

³¹ TŞS, 1959, 34/a (2 Ramazan 1258).

Anlaşıldığına göre Hüseyin gurbette iken babası Ulve'yi belirtilen miktarda mehir ile kendisine nikâhlanmış ise de o buna razı olmamıştır. Bundan dolayı iki aile arasında ihtilaf çıkmıştır. Başlangıçta nikâhı reddeden Hüseyin, daha sonra kabul ederek hemen akabinde mahkeme huzurunda Ulve'yi boşamıştır. Aralarında gerçek anlamda karı-koca münasebetleri olmadığından mehirin yarısı olan 150 kuruşu da kızın vekiline teslim etmek suretiyle mesela çözümlenmiştir. Ayrıca Hüseyin'in kız kardeşi Fatma'nın verdiği beş altın geri alınmış, erkek tarafının giydirdiği entari ile kundura ise Ulve'de kalmıştır³². Bu davada dikkatimizi çeken hususların başında Hüseyin'in ailesi tarafından verilen bir evlenme kararına karşı çıkabilmiş olmasıdır.

Şer'ie sicillerinde asılsız nikâh davasına kalkışanlara da rastlanmaktadır. Meselâ Gümüşhane'nin Alansa(?) köyünden Kazgancı oğlu İbrahim bin Osman adlı kimse, aynı köyden Şerife binti Hüseyin adlı ile kocası Molla Hasan bin es-seyyid Hüseyin Efendi aleyhinde bir kısım kimselerin tahrikleri ile sadarete kadar varan bazı teşebbüslerde bulunmuş, güya tarih önceliği itibarıyla Şerife'nin kendi nikâhlısı olduğunu ileri sürmüştür. Ancak her nedense bilahare Trabzon mahkemesinde evli çiftin vekilleri olan Hasan'ın babası Hüseyin Efendi bin Ahmed adlı kimse huzurunda yapılan duruşmada "Bundan önce sadarete şikayet ettim ise de halbuki Şerife benim nikâhlım değildir ve bundan böyle nikâh davası edersem iltifat olunmasın" diye itiraf etmiştir. Mahkeme bundan sonra İbrahim'in belirtilen konuda davaya kalkışırsa şer'an iltifat ve itibar olunmayacağını sicile kaydetmiştir³³.

Normalde İslâm hukukuna uygun nikâh kıyıldığı halde daha sonra çiftin şer'an evlenmesini engelleyen bir hal zuhur ettiğinde nikâh fasit olur ve mahkeme kararıyla eşler ayrılır. Bu tür iddiaların başında "süt kardeşliği" konusu gelmektedir. İslâm hukukuna göre süt kardeşlerinin birbirleriyle evlenmesi mümkün değildir. Evlilik sırasında bu bilinmiyorsa ve evlilik gerçekleşmişse, derhal nikâhın feshedilmesi icap etmektedir. Ancak gerçek de böyle bir durum olmadığı halde şu veya bu sebeple belirli bir süre sonunda eşleri ayırmak isteyen ailelerin böyle iddialarda bulunma yolunu seçtikleri görülmektedir. Nitekim Samaruksa-i Sagir köyünden Hatice binti Mustafa adlı kadın üç sene önce kızı Hafize'yi evlendirmiştir. Ancak aradan uzun sayılabi-

³² TŞS, 1959, 44/b (27 Şevval 1258).

³³ TŞS, 1959, 45/a (5 Zilkade 1258).

lecek bir zaman geçtikten sonra kızı ile damadının süt kardeşleri olduklarını iddia ederek ayrılmalarını talep etmiştir. Ancak davacı Hatice hanım, süt kardeşliği iddiasını ispatlayamadığından mahkeme Hafize'nin nikâhının devamına karar vermiştir³⁴. Kızın annesinin üç yıl sonra böyle bir iddiada bulunması oldukça dikkat çekicidir. Şayet böyle bir süt kardeşliği konusu gerçekten mevcut olsaydı, bunu en iyi bilecek durumda olan davacı, daha işin başında bu gerekçe ile nikâha karşı çıkabilecekken üç yıl sonra böyle bir davayı açması düşündürücüdür. Mahkeme kayıtlarında bunu ifade eden bilgilere rastlanmıyorsa da, kadının damadından ya da ailesinden duyduğu bir hoşnutsuzluğun veya anlaşmazlığın bu yola başvurmaya sebebiyet verdiği düşünülebilir.

Aynı konuda bir başka davaya daha yer vermekte yarar bulunmaktadır. Dava Büyük Liman nahiyesine bağlı Doğanlı köyünden Çepnioğlu Memiş bin Hasan tarafından açılmıştır. Davalı Şarlı köyünden Kethüdaoğlu Hasan olup babası Osman bin Ömer tarafından mahkemede temsil edilmiştir. Dava konusu şöyledir: Memiş bin Hasan muhakeme tarihinden (9 Muharrem 1251) 23 ay önce, Havva adlı biri ile şahitler huzurunda evlenmiştir. Böylece bir müddet birlikte yaşamışlar. Daha sonra Hasan'ın vekili olan babası Osman, Tirebolu mahkemesinde "Havva on altı seneden beri oğlumun nikâhlısıdır" diye dava açmış ve iddiasını delillerle ispat etmiştir. Mahallî hakim de bu yolda karar vermiştir. Ancak bu arada Havva ile Hasan'ın süt kardeşi olduklarını ileri süren Memiş bin Hasan, Trabzon mahkemesine başvurarak Havva ile Hasan arasındaki nikâhın geçersizliğine dair karar alınmasını sağlamak istemiştir. Konuyu inceleyen kadı, öncelikle Tirebolu hakimi huzurunda evvelki nikâh sabit olduğundan ikinci nikâhın batıl olduğunu belirterek Memiş'in Havva ile alakasının kalmadığına hüküm vermiştir. Bundan sonra mahkeme süt kardeşliği maddesi yönünden davayı incelemiştir. Konunun bu yönü üzerinde şahitlik yapmak üzere mahkemede hazır bulunan Kızıl Üzüm köyünden Sağıroğlu Molla Ali "1234 tarihinde bir Cuma günü Osman'ın oğlu Hasan'ı üç ay 18 günlük iken, Şarlı köyünden Kethüdaoğlu Hafız'ın zevcesi Fatma'nın, 4.5 aylık kızı Havva ile beraber emzirdiğini gördüm" diye şahitlik yapmıştır. Kokudan köyünden Haralcıoğlu Mehmed de "Osman'ın oğlu Hasan'ı üç ay sekiz günlük iken Hafız'ın zevcesi Fatma'nın kendi kucağında emzirdiğini

³⁴ TŞS, 1962, 1/a.

gördüm" diyerek önceki şahidi tasdik etmiştir. Mahkeme adı geçen şahitlerin, Hafız'ın eşi Fatma'nın hanesine üçer-dörder saat mesafedeki köylerde oturmaları, kadının yabancı olması ve Hasan ile Havva'nın bebeklik günleri ile süt emme sırasındaki yaşlarını bilemeyeceklerini dikkate alarak şahitliklerinden şüphelenmiş, ayrıca o sırada mahkemede hazır bulunan Havva'nın yaşı konusunda da şüpheye düşmüştür. Ayrıca şahitlerle ilgili olarak yapılan tezkiyede kendilerinin adil kimseler olmadıklarını, şahitliklerinin garaz ve husumetten kaynaklandığını tespit ederek ifadelerini makbul saymamıştır. Davacı tarafından Bıçakoğlu Ali ve Çubukoğlu Molla Keleş adlı kimseler şahit olarak gösterilmişlerse de, bunların da şahitlikleri kabul edilmemiştir. Böylelikle tıpkı Tirebolu mahkemesi gibi, Trabzon mahkemesi de, Havva'nın Hasan'ın nikâhlısı olduğuna karar vermiştir³⁵. Böylelikle yine caiz olmayan bir nikâha bağlı olarak iki yıla yakın birlikte yaşayan Havva ile Memiş bin Hasan, daha önce bir nikâhın varlığının ispatlanması ile birbirlerinden ayrılmışlardır. Havva bu sırada muhtemelen 16-17 yaşlarında olup, demek ki Memiş ile evliliği 14-15 yaşlarında gerçekleşmiştir. Hasan ile uzun süreden beri nikâhlı olması bir beşik kertmesi olayının burada da söz konusu olduğu ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan yalancı şahitliğin de hukuken önemli bir suç sayıldığı hatırlanmalıdır.

Tam olarak süt kardeşliği sayılmamakla birlikte bununla ilgili bir başka şer'î yasak da bir erkeğin kız kardeşi tarafından emzirilen kız ile evlenemeyeceği hususudur. Buna dair kayıt şöyledir: Tahire binti Mustafa adlı kadın kocası Molla Ahmed'i vekil tayin etmiş olup Köşelioğlu Hasan bin Ömer adlı şahıstan davacıdır. Mahkemede tahminen 11 yaşlarında olan ve Tahire binti Mustafa'nın eski kocasından olma kızı Havva binti Süleyman da bulunmaktadır. Molla Ahmed verdiği dilekçede, Hasan bin Ömer'in isimleri şikayet dilekçesinde yazılı olan dört şahısla birlikte Havva'yı iffal ettiğini, daha sonra sahil olmayacak şekilde Hasan'la nikâh kıyıldığını belirterek söz konusu nikâhın geçersizliğine karar verilmesini ve gereğinin icrasını talep etmiştir. Hasan ise cevabında; Havva'nın amcası ve en yakın velisi olup İstanbul'da bulunan Mehmed Yüzbaşı bin Köşelioğlu Ali'nin velâyeten, bundan dokuz ay önce İstanbul'daki Selimiye kışlasında ve Müslümanlar huzurunda yeğenini kendisine nikâhladığını, bundan on gün önce Havva'nın 'bâliğa oldum' demesi

³⁵ TŞS, 1963, 14/b. Bu karar gereğince amel edilmesine dair 11 Muharrem 1251 tarihinde vali buyrulduzu yazılmıştır.

üzerine önceki nikâhı icazet zımında nikâh akd eylediğini söylemiştir. Ancak Havva'da bulûğ alameti olmadığını komşuları haber verdiğiinden ve kendisinin fizikî görünümünün de bulûğa tahammülü olmadığı görüldüğünden başka, İstanbul'da en yakın velisinin nikâh akd eylediği iddiasını davacı vekili Molla Ahmed inkâr etmiştir. Muhakeme sırasında Molla Ahmed, Hasan'ın kız kardeşi Selime'nin, Havva'yı emzirdiğini ifade edince, konuyu bilenlerden araştıran Hasan da, bu hususu itiraf etmek durumunda kalmıştır. Sonuçta mahkeme, bu şekilde süt emmek sureti ile mahremi olduğundan Hasan'ın Havva'yla evlenemeyeceğine karar vermiştir³⁶.

Yalnız bu davadaki asıl problem iğfal konusuyla ilgili ne yapıldığı hususudur. Davacının dilekçesi elimize geçmemekle birlikte muhtemelen dört kişi tarafından, küçük yaştaki kızın iğfal edildiği, tecavüz davasından kurtulabilmek için suçlulardan birinin kızı nikâhına alıp, belki de bilahare boşayacağı şeklinde bir ihtimal akla gelmektedir. Fakat bu sırada hesaplanmayan gelişme, Hasan'ın kız kardeşi Selime'nin, Havva'yı emzirmiş olmasıdır. Böylece nikâh gerçekleşmemiştir. Bu durumda konu tecavüz davası hüviyeti kazanmıştır. Ancak şer'îye sicilinde bunu işaret eden bir başka kayda rastlanmamıştır. Osmanlı muhakeme usulüne göre, subaşı ve muhız gibi görevlilerin cinayet, zina gibi suçlarda dava açabildiğini biliyor isek de bugünkü savcılık kurumu gibi, münhasıran kamu davası açmakla görevli bir makam yoktur. Buna mukabil hakimnin işe el koyması, bir davanın açılmasına bağlıdır³⁷. Böylece hadiseye taraf olanların bir dava açıp açmadığı önem kazanmaktadır. Öte yandan karar metninin "Ma'rûz-u abd-i dâf-i devâmcûy-u ömr ü devletleridir ki" ifadeleriyle valiye hitaben yazılmasından dolayı, ceza davası haline dönüşen bu olaya, bilahare eyalet divanında meselenin ele alınıp alınmadığı sorusu akla gelmektedir³⁸.

³⁶ TŞS, 1965, 20/a (7 Safer 1260).

³⁷ Bayındır, *Muhakeme Hukuku*, s.131.

³⁸ Böyle düşünmemize yol açan başka davalar da bulunmaktadır. Meselâ kocası gurbette bulunan ve kayınvalidesi ile geçinemediğinden dolayı onun yanından ayrılarak Kâtip Ali Efendi'nin kerimesi diye tanınan bir kadının hizmetine giren Cevahir adlı birine iftira ediliyor. Kayınvalide, gelini ile ev sahibesinin damadı Ömer arasında bir uygunsuz ilişki olduğu iddiasıyla dilekçe veriyor. Yapılan duruşmada ev sahibesinin güvenilir ve dürüst bir kimse olduğuna, dilekçe sahibinin nefsaniyeten gelinine iftira ettiğine karar verilerek Ömer serbest bırakılıyor. Ancak karar metninde iftiranın tespit edildiği belirtilmekle birlikte müfteriye ne yapıldığı yazılı değildir. TŞS, 1959, 35/a (9 Ramazan 1258). Bir başka davada

Osmanlı toplum hayatında boşanma fazla yaygın değildi. İslâm hukuku boşanmayı kabul etmekle birlikte hoş görmemiş ve tavsiye etmemiştir. Ancak aile hayatının yürütülmesinin imkânsızlığı halinde bu yola müracaat edilmesini caiz görmüştür. Boşanma sadece kocanın şahsını ilgilendiren bir husus değildir. Erkeğin boşanma davası açma hakkı olabildiği gibi, kadına da bu hak tanınmıştır. Ancak tatbikatta kadının bu hakkı yaygın biçimde kullandığı veya kullanabildiği söylenemez. Esasında Türk aile yapısında boşanmanın pek yaygın olmadığını, erkeğe önemli ölçüde yetki verildiği halde bu hakkını pek fazla kullanmadığını söyleyebiliriz. Nitekim incelediğimiz sicillerde erkek tarafından "talak-ı selâse yoluyla eşini boşama" uygulamasına fazla rastlamaktayız. Bununla doğrudan ya da dolaylı olan toplam dört kayda rastlamaktayız. Bu kayıtlarda bahsedilen erkeğin karısını boşaması ile ilgili olaylarda, bizim için çok önemli olan boşamanın sağlık, geçimsizlik, çocuk veya erkek çocuk isteme, maddî sıkıntı gibi sebeplerden hangisi yüzünden olayın meydana geldiğine dair açıklayıcı bilgi ne yazık ki yer almamaktadır.

Elimizdeki kayıtlara göre Eksotha mahallesinden Uzun Mustafa oğlu İbrahim, karısı Hediye'yi 27 Recep'te boşamış olup Cüce oğlu Halil Reis ve Kara Kahya oğlu Mustafa ve Kara Hasan oğlu Ahmed adlı kimseler mahkemede bu yolda şahitlik yapmışlardır. Böylece Hediye'nin kocasından boş olduğu kaydedilmiştir³⁹. Bu kayıta mehir ve iddet nafakası hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Normal şartlarda nikâh sırasında tespit edilen mehrin ve iddet nafakasının kadına ödenmesi gerekmektedir. Nitekim Tekfurçayı mahallesinden Kara Hüseyin oğlu Pir, aralarında iyi münasebetler olmadığından zevcesi Barutçuoğlu Ruşen kızı Zeliha'yı boşayarak zimmetinde bulunan 250 kuruş mehr-i müeccel ile 100 kuruş iddet nafakasını ilgilinin vekiline ödemiştir⁴⁰. Bu çeşit ödemenin şer'îye sicillerine kaydedilebildiği görülmektedir. Meselâ İmaret mahallesinden Gülsüm adlı kadının, boşandığı kocası Mahmud'dan 100 kuruş mehr-i müeccel ve 100 kuruş iddet nafakası

ise ta'zir cezası gerektiği açıkça belirtilmektedir. Bahsedilen davada Cebranoğlu Osman kızı Rukiyye, Kürtoğlu Osman'ın beş ay önce kızını cebren nikâh etmek kasdıyla kaçırmaya çalışırken komşularının kurtardığını, o zaman firar eden adı geçen şahsın şimdi ortaya çıktığını belirterek cezalandırılmasını talep etmiştir. Sanık iddiayı inkâr etmiş ise de davacı davasını yeterli delille ispatladığından Kürtoğlu Osman'a ta'zir lazım geldiğine karar verilmiştir. TŞS, 1959, 43/a (23 Şevval 1258).

³⁹ TŞS, 1964, s.42/b.

⁴⁰ TŞS, 1959, 39/a (8 Şevval 1258).

olmak üzere toplam 200 kuruş teslim aldığı kaydedilmiştir⁴¹. Erkeğin bu meblağı ödememesi halinde kadın durumu mahkemeye intikal ettirerek hakkını alabilmekteydi. Mahkeme huzurunda ödemenin yapılması yoluna başvurulması, ileride muhtemel ihtilafları önlemek içindi.

Buna dair bir misâl verebilecek durumdayız: Of kazasından Cemile adlı bir kadın, kendisini boşayan kocasının mehr-i müccel, nafaka ve meunet-i sükna bakımından hakkı olan meblağın kendisine verilmediğini iddia etmiştir. Ancak davalı söz konusu meblağın Of mahkemesinde teslim edildiğini Süleyman oğlu Süleyman ve Gedik oğlu Mehmed adlı kimselerin şahitliği ile ispatladığından davacı kadına gereksiz yere dava açmaktan vazgeçmesi tembihlenmiştir⁴².

Bu konuda dikkatimizi çeken bir davayı da kaydetmekte yarar bulunmaktadır. Mahbube adlı bir kadın, kocası Kara Mahmud oğlu Mustafa'nın kendisini yirmi gün evvel talak-ı selâse ile boşadığını iddia ederek gereğinin yapılması için mahkemeye müracaat etmiştir. Kocası ise talak-ı selâse ile şart etmediğine dair yemin etmiştir. Bunun üzerine Mahbube'den iddiasını ispatlaması istenmiştir. Ancak ispatlama eylemi gerçekleşmeyince mahkeme Mahbube'ye delilsiz olarak talak davasına kalkışmamasını tembihlenerek eski nikâhın devam ettiğine karar vermiştir⁴³. Yine bu kayıta da davanın içyüzünü anlamak mümkün olamamış, belki de kadın bir şüphe veya dedikodu yüzünden böyle bir dava açmıştır.

İncelediğimiz şer'îye sicillerindeki boşanma davalarının daha büyük kısmı kadınların kocalar aleyhinde boşanma davası açmalarıyla ilgilidir. Bu tür davalarda çoğunlukla kadının boşanma isteğini belirterek, mehr-i muaccel, iddet nafakası ve meunet-i süknadan feraget etmesi sonucunda erkeğin boşanmaya razı olması ile neticelenmiştir. Nitekim aslen Kalanima deresinden olup Trabzon-Kulle mahallesinde oturan Havva binti Mustafa adlı kadın, kocası Kahraman bin Ömer'den⁴⁴; Ünye kazasından Hatice binti Ahmed, kocası Arnabut Mehmed bin Süleyman'dan⁴⁵; Boztepe-i Bâlâ mahallesinden

41 TŞS, 1965, 51/a (27 Cemaziyelevvel 1256).

42 TŞS, 1959, 46/b (17 Zilkade 1258).

43 TŞS, 1959, 35/a (12 Ramazan 1258).

44 TŞS, 1965, 11/b (3 Zilhicce 1259).

45 TŞS, 1965, 11/b (5 Zilhicce 1259).

Havva binti Hamza oğlu Mehmed, kocası Bapuççu Hasan bin Abdullah'tan⁴⁶; Maçka kazasına tabi Koç köyünden Cemile binti Özlü İbrahim, kocası Zekir oğlu Mustafa bin Ali'den⁴⁷; Vakf-ı Sagır'e bağlı Mesarya köyünden Ayşe binti Çakmaklı Mehmed adlı hatun, kocası Süleyman bin Veli'den⁴⁸ aralarında iyi ilişkiler bulunmadığından, her biri kocalarının ödemeleri gereken muhtelif miktarlardaki mehr-i müeccelden feraget ve iddet nafakası ile meunet-i süknası kendi üzerlerine olmak üzere boşanmayı talep etmişlerdir. Kocalarının da kabul etmesi üzerine boşanma kayda geçirilmiştir.

Bu çeşit boşanmaların bir kısmında boşanma davası açan kadının mehr-i müeccelden feraget etmekle birlikte iddet nafakasını talep ettiğini görmekteyiz. Meselâ İskender Paşa mahallesinden Zeliha binti Ömer Reis, kocası Mehmed bin Ahmed Reis'den aralarında iyi ilişkiler bulunmadığından 250 kuruş mehr-i müeccelden feraget, fakat 100 kuruş iddet nafakasını almak üzere boşanmıştır⁴⁹. Tekfurçayırı mahallesinden Rakkâşe(?) binti Mehmed, kocası Erzurumlu Yusuf oğlu Osman ile aralarında iyi ilişkiler bulunmadığından 50 kuruş mehr-i müeccelden, iddet nafakası ve meunet-i süknadan feraget ederek boşanmıştır. Bu son davada kadının aynı mahallede bulunan bir evinin yarısını, daha önceden 900 kuruşa kocasına satıp 400 kuruşunu peşin aldığı ve geri kalan kısmının hâlâ zimmetinde olduğu anlaşılmaktadır. Boşanma üzerine kadın evi geri alabilmek için kocasının ödediği 400 kuruşu iade etmeyi teklif etmiş, tarafların anlaşması üzerine boşanma gerçekleşmiştir⁵⁰.

Biraz daha farklı bir boşanma davası işe şöyle kaydedilmiştir: Fatma adlı kadın kocası Molla Osman ile aralarında iyi ilişkiler bulunmadığından, zimmetinde olan mehr-i müeccele, iddet nafakası ve alacağı olan 400 kuruşu tahsil ederek boşanmak istemektedir. Ancak kocası belirtilen miktar borcu inkâr edince davacıdan delil istenmiş, bu sırada taraflar arasında yapılan tavassutlar neticesinde Molla Osman'ın Fatma'ya 100 kuruş vermesi, onun da gerek

46 TŞS, 1965, 15/b (27 Zilhicce 1259).

47 TŞS, 1965, 20/a (7 Safer 1260).

48 TŞS, 1958, 45/a (3 Zilkade 1258).

49 TŞS, 1965, 16/b (2 Muharrem 1260).

50 TŞS, 1965, 18/a (5 Muharrem 1260).

mehr-i müeccelden ve gerek iddet nafakası ile talep ettiği diğer meblağdan feraget etmesi şartıyla boşanma gerçekleşmiştir⁵¹.

Elimizde henüz bulûğa ermemiş bir kız çocuğunun boşanması ile ilgili bir dikkat çekici kayıt bulunmaktadır. Buna göre Hamide adlı küçük kızın velisi olan Valide Sultan binti Mehmed adlı kadın, küçük kızla nikâhlı olan ama aralarında gerçek anlamda karı-koca münasebeti bulunmayan Halim Ağa bin Kethüdazade Ali Ağa ile boşanmasını talep ederek, "Hamide'nin kocasının zimmetinde olan 3.500 kuruş mehr-i müeccelin yarısı olan 1.750 kuruşu kendi malımdan ben kıza vereceğim" demiştir. Halim Ağa'nın da bunu kabul etmesi ile boşanma gerçekleşmiştir⁵².

Boşanma amacıyla açılan ama sulh ile sona eren bir davaya da rastlamış olduk. Aslında köy ya da mahallelerde karı-koca arasında meydana gelen ve zaman zaman boşanma noktasına varan pek çok ihtilafın, komşuların ve büyüklerin araya girmesi ile çözümlenerek tarafların barıştırıldığı, bilhassa bayramların bu hususta çok önemli fonksiyonu olduğu bilinmektedir. Hatta bizzat kadıların da böyle bir rol üstlendiğini tahmin etmek güç değildir. Dolayısıyla tarafların uzlaşması ile biten davaların sicillere kaydedilmemiş olduğunu düşünmek mümkündür. Ancak bir kaydın bu hususta istisna teşkil ettiğini görmekteyiz. Yomra nahiyesi Zemliha köyünden Rabia binti İbrahim adlı kadın, mahkemeye müracaat ederek kocası Pastırmacı Halil bin Süleyman'ın kendisinin yeme-içme, giyecek gibi ihtiyaçlarını gidermediğini ve ayrıca sürekli rencide ettiğini belirterek boşanma talebinde bulunmuştur. Halil bin Süleyman bu iddiayı kabul etmemiş, ayrıca karısını boşamayı da reddetmiştir. Nihayet aracılar vasıtasıyla sulh gerçekleşmiş ve Rabia'nın Halil'in nikâhlısı olduğu belirtilerek, kadının eskiden olduğu gibi eşine bağlı kalacağına Tekye mahallesinden Ahmed, erkeğin de karısının nafaka ve kisvesini görüp bundan böyle rencide etmeyeceğine Kindırlı Ali Bölükbaşı mahkeme huzurunda kefil olarak aralarında uzlaşma sağlanmıştır⁵³. İşte bu davanın kaydedilmesinin sebebi taraflara kefil tayin edilen kimselerin mahkeme sicillerine kaydının

⁵¹ TŞS, 1959, 38/a (21 Ramazan 1258).

⁵² TŞS, 1965, 17/b (23 Muharrem 1260). Burada mehr-i müeccelin yarısından söz edilmesinin sebebi, nikâh kıyılmakla birlikte şayet zifaf öncesinde eşlerin ayrılması söz konusu olursa, erkek kadına mehr-i müeccelin yarısını ödemekle mükellef olmasındandır.

⁵³ TŞS, 1965, 16/b (2 Muharrem 1260).

yapılabilmesi içindir. Böylelikle bir ihtilaf vukuunda kefiller muhatap kabul edilebileceklerdir⁵⁴.

Boşanmalarla ilgili sıra dışı bir kayıt da bir zimmînin karısını boşayarak şer'îye siciline bunun kaydedilmesini sağlamasıdır. Aslen Trabzon'un Kemerkaya mahallesinden olup İstanbul'da Balkapanı'nda bulunan handa ikamet eden Yorgi veledi Mafdisi(?) adlı şahıs, kendi dinine göre mehirsiz olarak evlendiği Tuzluçeşme'de oturan eşi Luksiye binti Sarı Yana oğlu Anya'yı(?) bugünden geçerli olmak üzere boşadığını, bundan sonra Luksiye'nin dilediği kimseyle evlenmekte serbest olduğunu mahkeme siciline kaydettirmiştir⁵⁵. Bu bir nikâh davası değildir. Karar, Yorgi'nin talebi üzerine sicile yazılmıştır. Bir duruşma gerçekleşmediğinden Luksiye'nin ifadesine başvurulması veya şahitler aranması da söz konusu olmamıştır. Boşanma konusunda İslâm hukukunun erkeğe verdiği yetki dikkate alınmıştır.

İncelediğimiz şer'îye sicillerinde böyle bir hadisenin başka bir benzeri bulunmamaktadır. Ancak Osmanlı toplumuyla haşır neşir olan gayrimüslimlerin boşanma, yeniden evlenme, birden fazla nikâh kıydırma gibi bazı konularda kendi cemaatlerinin kuralları dışına çıkarak şer'î hukuka başvurmaları nadir rastlanan bir durum değildir⁵⁶.

⁵⁴ Osmanlı idarî ve hukukî düzeninde muhtelif konu ve durumlarda kişilerin kefillerinin şer'îye sicillerine kaydedilmesi yaygın bir uygulama idi. Bkz. Abdullah Saydam, "Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefâlet Usûlü", *Tarih ve Toplum*, 164 (Ağustos 1997), s.4-12.

⁵⁵ TŞS, 1962, 35/b (14 Rebiyülevvel 1249).

⁵⁶ Nitekim araştırmamız sırasında Trabzon şer'îye sicillerinde, kendilerine kiliselerde nikâh kıyma hakkı tanınmasına rağmen, bazı gayrimüslimlerin de nikâhlarını şer'îye mahkemesinde kıydırdıklarını görmekteyiz. Meselâ Trabzon'un Eksotha mahallesinden Abacı Anatol veledi Nikola ile Antosa binti Kofkor(?), İbrahim bin Hasan ile mahalle imamı Kâmil Efendi bin Ali Efendi'nin vekilliği ve Mehmed bin Osman ve Ahmed bin Mustafa'nın şahitlikleriyle birbirlerine nikâhlandırılmışlardır. Benzer bir misâlde de Haralanbi veledi Dimitri ile Elene binti Yor, İbrahim bin Hasan ile İsmail bin Mustafa'nın vekillikleri ve Süleyman bin Mehmed ve Hasan bin Ali'nin şahitlikleri ile nikâhları kıyılmıştır. Her iki nikâh sırasında İslâm hukuku gereğince mehr-i muaccel de belirlenmiştir. TŞS, 1962, 1/a. Kiliselerin boşanmalara izin vermeyişi yüzünden bazı Hristiyanların Osmanlı mahkemelerinde boşanıp sonra da yine burada nikâh kıydırdıkları yer yer rastlanan bir uygulama idi. Hatta bu uygulamadan dolayı Hristiyan ve Yahudiler arasında bazı dinî tartışmalar çıktığı anlaşılmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Kemal Çiçek, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine: Zimmîlerin Yargı Tercihi", *Prof. Dr. Halil İnalçık Armağanı* (Eren Yayınevi tarafından yayınlanacaktır. Makaleden yayınlanmadan önce faydalanmama izin veren arkadaşım Doç. Dr. Kemal Çiçek'e teşekkür ederim.)

Bu araştırmanın sonucunda İslâm hukukunun aile müessesesine çok önem vermesine mukabil, resmî kurum ve kurallarla desteklenmediği takdirde, bazı cevaz verilen hususlarda insanların keyfliğe, "hile-i şer'îye" denilen türden davranışlara yöneldikleri tespit edilebilmektedir. Nitekim tarafların rızası ve iki şahit huzurunda icap ve kabul şartları yerine getirilen bir akdin hukuken geçerli olmasına mukabil, iyi niyetin bulunmaması halinde mağduriyetler söz konusu olabilmekte, dolayısıyla mahkemelere birçok davalar intikal edebilmekteydi. Konunun tabiatı gereği nikâhlar değil de, ihtilaflar mahkemeye intikal ettirilmiştir. Nikâhla ilgili çok sayıda kayıt üzerinde yaptığımız araştırmada evlenen bayanın ya "bikr-i bâliğa" veya "seyyib" yani "dul" olarak yazıldığı görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla beşik kertmesi türünden olan küçük yaştakilerin nikâhları hiç bir zaman yetkililer huzurunda kıyılmamaktadır. Belki de böyle nikâhlara tarafların bulûğa ermesinden sonra itiraz edilebileceği ihtimali yüzünden, mahkemeler, gereksiz bir işle uğraşmak istememiş olabilirler.

Osmanlı döneminde devlet, şayet "caizde sınırlamaya gidebilme yetkisi"ni daha kesin yaptırımlarla kullanma yoluna gitseydi, söz gelimi günümüzdeki gibi evlilik cüzdanı kullanılması, nüfus kaydının bulunduğu mahalle evlenmenin bildirilmesi gibi uygulamalar daha katı biçimde yapılırdı, bizim burada ele aldığımız davaların çoğu ortaya çıkmayacaktı. XIX. yüzyılda devletin bu çeşit tedbirlere yönelmesi sosyal bakımdan büyük bir değişime işaret etmektedir. Özellikle savaş şartlarında pek istikrarlı uygulanmasa da, 1917 Aile Kararnamesi, nikâh kurumunun resmîleştirilmesinde en ileri adımı oluşturmuştur. Türk ailesinin bu konudaki sıkıntılarını gidermede daha kalıcı sonuçların ise Cumhuriyet döneminde elde edildiği bilinmektedir.